

COURSE «BANK AUDITING»
LECTURE #10
AUDIT OF INTERNAL BANKING OPERATIONS IN BANKS

Rizaev N.K. - DSc

“БАНК АУДИТИ” ФАНИ
10-МАВЗУ

БАНКЛАРДА БАНК ИЧКИ ОПЕРАЦИЯЛАРИ
АУДИТИ

РИЗАЕВ Н.К - DSc

Режа:

- 1. Банкларда ички операциялар аудитини ташкил қилиш**
- 2. Банкларда ички операциялар аудитини ўтказиш**
- 3. Банкларда аудит хулосаларини шакллантириш**

Таянч сўз ва иборалар: Банк ички операциялари тушунчаси, ички операциялар аудитини ташкил этиш, ички операциялар аудитининг ўзига хос хусусиятлари, банк ички операциялари аудитини режалаштириш, ички операциялар аудитини ташкил қилиш.

1. Банкларда ички операциялар аудитини ташкил қилиш

Банк ички операциялари туркумига ходимлар билан иш ҳақи ва ҳисобдорлик суммалари бўйича ҳисоб-китоблар ҳисобини ҳам киритамиз. Ходимлар билан иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар ҳисоби 29803-“Банк ходимлари билан ҳисоб-китоблардаги тўланиши лозим бўлган маблағлар” ҳисобварағида юритилади. Ушбу ҳисобварақ пассив бўлиб, дебетланганда ходимларга берилган иш ҳақи суммалари, кредитланганда эса ходимлар олдида иш ҳақи бўйича мажбуриятлари суммаларини англатади.

Ходимлар билан ҳисобдорлик суммалар бўйича ҳисоб-китоблар ҳисоби 19908-Банк ходимлари билан ҳисоб-китоблардаги олиниси лозим бўлган маблағлар ҳисобварағида юритилади. Бу ҳисобварақ мазмун жиҳатдан актив бўлиб, дебет томонида банк ходимларидан олиниси лозим бўлган маблағлар, кредит томонида эса банк ходимлари томонидан қайтарилган маблағлар акс эттирилади.

Тижорат банкларида даромадлар ва харажатлар ҳисоби ички банк операциялари ичида алоҳида аҳамият касб этади. Даромад ва харажатлар

ҳисобини юритиш учун Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2004 йил 13 август 773–17-сон, Ўз Рес Марказий банки Бошқарувининг 2004 йил 17 июлдаги 578- сонли қарори билан тасдиқланган ва 1–17-сон ўзгартириш ва қўшимчалар билан бирга «Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари режаси»нинг **40000- «Даромадлар» ва 50000-«Харажатлар»** бўлимларидаги ҳисобварақлардан фойдаланилган ҳолда ҳисоби юритилади.

Тижорат банклари юқоридаги талаблардан келиб чиққан ҳолда ўз ишчи ҳисобварақлар режасини ишлаб чиқади ва шу асосида ўзларида амалга оширилаётган операциялар бўйича олинаётган ҳар бир даромад ва қилинаётган харажат моддасига шахсий ҳисобварақлар очади, зарур бўлганда қўшимча журнал ҳисоби ва реестрлар юритилиши мумкин.

Бошқа субъектлар сингари тижорат банкларида якуний молиявий натижалар шаклланиш жараёнининг бошланғич бўғини – бу даромаддир. Лекин даромад таркибининг шаклланиш тартиби тармоқ хусусиятига кўра турли хил.

ТБда даромадларни ҳисобга олиш бирламчи бухгалтерия ҳужжатларида бошланади. Даромадлар ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг ҳисоблаш усули бўйича юритилиб, банк хизматларини кўрсатишдан ҳисобланган даромад мижоз томонидан қачон тўланишидан қатъи назар, даромад сифатида тан олинади. Бунинг натижасида, тан олинган даромад якуний молиявий натижанинг шакллантирилишида тўлиқ иштирок этади. Даромад сифатида тан олинган, лекин ўз вақтида ундирилмаган даромадлар якуни молиявий натижага ўзининг салбий таъсирини кўрсатади, яъни олинмаган даромад солиқ базаси таркибида ётади

Операцион харажатларни ҳисобга олиш учун «Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари режаси»нинг **56100-«Банк хизматчиларининг иш ҳақи ва улар учун қилинган бошқа харажатлар», 56200-«Ижара ва таъминот харажатлари», 56300-«Хизмат сафари ва транспорт харажатлари», 56400-«Маъмурий харажатлар», 56500-«Репрезентация ва хайрия», 56600-«Эскириш харажатлари», 56700-«Суғурта, солиқ ва бошқа харажатлар», 56800-«Кўрилиши мумкин бўлган зарарларни баҳолаш»** ҳисобварақлари очилади

Агар харажатлар олдиндан тўланган бўлса, улар 19907-«Хизматлар учун олдиндан қилинган харажатлар», 19909-«Товар-моддий қимматликлар учун тўланган маблағлар», **19925-«Олдиндан тўланган харажатлар»** ҳисобварақларида ҳисобга олиб борилади. Банк кейинги йил учун қилган харажатлари 19929-«Бошқа муддати узайтирилган харажатлар», 19931-«Муддати узайтирилган солиқлар» ҳисобварақларида ҳисобга олиниб, улар тегишли ҳисобот даври келганда харажатлар таркибига ўтказилади.

2. Банкларда ички операциялар аудитини ўтказиш

Тижорат банкларида ички банк операциялари ҳисоби банк фаолияти тўғрисидаги маълумотларни ички ва ташқи фойдаланувчиларга етказиб беришда асосий манба сифатида аҳамиятлидир. Шу боисдан, ички банк операциялари бўйича тайёрланадиган ҳисоботлар бутун банкнинг молиявий ҳолати тўғрисидаги маълумотларни ўзида мужассамлаштиради. Ички банк операциялари тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланувчиларга қараб ҳисоботни икки йирик гуруҳга ажратиш мумкин:

– *ташқи фойдаланувчилар учун;*

– *ички фойдаланувчилар учун.*

Ички банк операциялари ҳисоби маълумотлари асосида ташқи фойдаланувчилар учун молиявий ҳисобот шакллантирилади.

Ташқи фойданувчилар молиявий ҳисобот маълумотларидан фойдаланиб, тижорат банки тўғрисида маълумот олиш, унинг молиявий аҳволини ва банк хизматлари бозорида фаоллигини таҳлил қилиш мумкин.

Банкларда аудит текширувларини ўтказиш ҳуқуқини берувчи сертификат уни бериш тўғрисида қарор қабул қилинган кундан бошлаб **15 кун** муддат ичида ташкилот директорига аудиторлик ташкилотлари рўйхатини юритиш бўйича давлат китобига имзо қўйдирган ҳолда берилади.

Банкларда аудит текширувларини ўтказиш ҳуқуқини берувчи сертификатни бериш қуйидаги асосларга кўра рад этилиши мумкин:

- банк аудити ўтказиш ҳуқуқини берувчи малака сертификатиغا эга бўлган 2 та мутахассиснинг йўқлиги;

Тижорат банкларида ички фойдаланувчилар учун бошқарув қарорларини қабул қилишда асосланадиган ҳисоботлар ички банк операциялари ҳисоби маълумотлари асосида тайёрланишини, бундан ташқари, ташқи фойдаланувчиларга тақдим этиладиган ҳисоб шаклларини ҳам таҳлил қилиб қарайдиган бўлсак, асосий манба ички банк опеарциялари ҳисоби маълумотлари ҳисобланади.

Бу эса, ўз навбатида, ички банк операциялари ҳисобининг аҳамиятини янада оширади. Шундай экан, тижорат банклари фаолияти натижасини ишончлилигини **аудиторлик текшируви хулосалари** билан тасдиқлаш муҳим аҳамият касб этади.

3. Банкларда аудит хулосаларини шакллантириш

Ички банк операциялари ҳисобининг аудиторлик текшируви қуйидаги тамойиллардан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади:

1. Тўлиқлик, яъни ички банк операциялари бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида тўлиқ акс этганлиги.

2. Аниқлик, яъни ички банк операциялари бухгалтерия ҳисоби қоидаларига мувофиқ ҳисобга олинган бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичлари ҳисоб регистрларидаги ёзувларга мос келиши.

3. Баҳолаш, яъни ички банк операциялари бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботида меъёрий ҳужжатлар талабларига мувофиқ баҳоланганлиги.

4. Ҳисобот даврининг чегараланганлиги, яъни ички банк операциялари ҳисоби бўйича барча операциялар тегишли ҳисобот даврда ҳисобга олинганлиги.

5. Такдим қилиш ва очиб бериш, яъни ички банк операциялари туркумига кирувчи асосий воситалар, номоддий активлар турлари бўйича тўғри ажратилганлиги ва бухгалтерия ҳисоботида тўғри очиб берилиши.

Ички банк операцияларини аудиторлик текширувидан ўтказишда ички банк операциялари туркумига кирувчи асосий воситалар ва номоддий активлар ҳисоби, кам баҳоли ва тез эскирувчи буюмлар ҳисоби, иш ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби, солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар ҳисоблари алоҳида кўриб чиқилади.

Ички банк операцияларининг аудиторлик текшируви, банкнинг ҳисоб сиёсати билан танишишдан бошланади:

– *ички банк операцияларини ҳисобга олишга мўлжалланган ҳисобварақларнинг ишчи режаси;*

– *ички банк операциялари билан боғлиқ ҳисоб регистрлари рўйхати;*

– *ички банк операциялари ҳисоб билан боғлиқ бирламчи ҳужжатларнинг айланиши*

– *банк активларини баҳолаш хусусиятлари, эскириш ва амортизация нормалари.*

Ички банк операциялари ҳисобини аудиторлик текширувидан ўтказишда асосий этибор унинг барча қирраларини қамраб олишга қаратилади. Фикримизча, аудиторлик текширувини ўтказиш маълум бир босқичларга бўлган ҳолда амалга оширилиши, аудиторлик текшируви сифатининг ошишига хизмат қилади. Бу борада хорижий иқтисодчи олимлар Э.А.Аренс, Дж.К.Лоббеклар аудиторлик текширувининг 4 та босқичини келтирадilar.

1. Аудиторлик текширувини режалаштириш ва ташкил қилиш.

2. Ҳўжалик операцияларини текшириш.

3. Ҳисоботнинг алоҳида моддаларини текшириш.

4. Аудиторлик текширувини якунлаш.

Ушбу тартибни ички банк операциялари ҳисобини аудиторлик текширувидан ўтказишда ҳам қўллаш мумкин.

Ушбу босқичда аудиторлик текширувининг муддатлари, тартиби ва бошқа масалалар кўриб ўтилади. Бундан ташқари, аудитор банкда ички банк

операцияларини ҳисоб регистрларида акс эттириш борасида ҳисоб сиёсатидаги умумий маълумотларни тўплаши лозим. Шунингдек, режалаштириш босқичида аудитор ички банк операциялари тўғрисида маълумотлар йиғиш, муҳимлик ва аудиторлик рисқи, ички назорат рисқи ҳамда дахлсизлик рисқларни баҳолашга алоҳида эътибор қаратиши муҳим аҳамият касб этади.

Ички банк операцияларини аудиторлик текширувидан ўтказишни режалаштириш босқичида тижорат банкининг ички назорат тизими билан ҳам танишиши лозим.

Ички банк операциялари ҳисобини аудиторлик текширувидан ўтказишнинг навбатдаги босқичи ҳисоботнинг алоҳида моддаларини текшириш босқичида асосий эътибор таҳлилий амалларни бажаришга қаратилади. Ички банк операциялари ҳисобини аудиторлик текширувидан ўтказишда таҳлилий тадбирларни қўллашдан асосий мақсад қуйидагилар ҳисобланади:

– ички банк операцияларининг эҳтимолли таваккалчиликлар соҳасини белгиловчи ғайриоддий ёки нотўғри акс эттирилган фактлари ва натижаларининг мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигини аниқлаш;

– ички банк операциялари туркумини алоҳида-алоҳида таҳлил қилиш;

– ҳисоботларнинг бузилишига сабаб бўлувчи фактларни аниқлаш;

– аудиторлик тадбирларини имкон қадар қисқартириш ва вақтни тежаш

Ички банк операциялари ҳисобининг аудиторлик текширувини яқунлаш аудитнинг охириги босқичи ҳисобланади. Унда аудит натижаларига кўра ички банк операциялари ҳисобининг қай даражада тўғри ташкил қилинганлигига ва шу билан тижорат банки фаолиятига умумий баҳо берилади. Банк ва филиал раҳбарияти ўтказилган аудиторлик текширувида аниқланган камчиликларни бартараф этиш учун зарур бўлган чора-тадбирлар қабул қилиши шарт. Шу муносабат билан ушбу камчиликларни бартараф этиш бўйича чора-тадбирлар графиги тузилиши лозим. Ички банк операцияларида алоҳида ўз ўрнига эга туркум операцияларидан бири – бу бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар ҳисобидир. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар бўйича амалга оширилган харажатлар тижорат банкларининг операцион харажатлари таркибида ўртача 40–50 фоизни ташкил қилади. Бу эса ички банк операциялари ҳисобининг аҳамиятини янада оширади.

Ички банк операциялари аудитида аудиторлик стандартлари нафақат далиллар йиғиш, балки бу жараёнида аудитордан талаб этиладиган малака ва ахлоқ қоидаларини, текширув пайтида қўлланилиши мумкин бўлган аудиторлик процедураларини, шунингдек, далилларни тўплашда фойдаланиладиган усулларни ҳам белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ibragimov A.K., Auditning xalqaro standartlari asosida tijorat banklarida ichki auditning tashkiliy asoslari. O'quv qo'llanma. – T.: Moliya. 2013. – 384 b.
2. Karaliyev T. Fayzullaeva M. Bankovskiy audit.TMI. 2014.
3. Yadgarova M., Qurbonov R. Bank auditi. Darslik. –T.: «IQTISOD-MOLIYA» 2019 y.
4. Tuychiyev A., Qo'ziyev I., Avloqulov A., Sherimbetov I., Avazov I. Audit. Darslik. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 530 b.
5. [Wally Smieliauskas](#), [Kate Bewley](#). Auditing: An International Approach Hardcover. McGraw-Hill Ryerson; 6 edition. 800 pages. 2014.
6. David O'Regan. International Auditing: Practical Resource Guide 1st Edition, Wiley; 1 edition, 312 pages. 2015.
7. Fayziyev Sh.N., Dusmurov R.D., Karimov A.A., Qo'ziyev I.N., Avlokulov A.Z. Audit. Darslik. –T. OQTISOD-MOLIYA, 2015. -392 b.